

СИНЕРГЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Л. МІЦКЕВИЧ
*кандидат юридичних наук,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та муніципального права
(Сибірський федеральний університет,
м. Красноярськ)*

Наукові дослідження в галузі держави і права нині неможливо уявити без застосування методу правового порівняння. Незалежно від відповіді на питання, чи є правильною назва «порівняльне правознавство» або коректніше говорити про «правове порівняння» [6, 10], і чи слід вважати юридичну компаративістику науковою дисципліною або методом досліджень [8, 16–19], видається необхідним звернути увагу на глибоку філософську основу порівняльного правознавства. Це зумовлено тим, що порівняння таких нелінійних складноорганізованих систем, до яких належать правові системи, не може бути ефективно здійснене поза використанням синергетичного підходу.

У найзагальнішому вигляді синергетичний підхід може бути визначений як спосіб постановки нових, нетрадиційних питань про нелінійний, складноорганізований, багатоваріантний світ, з необоротними процесами еволюціонування, різновіковими системами, про світ, що не став, але перебуває в постійному становленні, розвитку, не терпить насильницького нав'язування того чи іншого шляху розвитку [3, 23].

Синергетика є одним із сучасних напрямів філософії, який стимулює перспективні дослідження в різних галузях науки, в тому числі гуманітарних. Функціонування синергетики в сучасній науковій культурі розглядається у трьох аспектах: синергетика як картина світу; синергетика як методологія; синергетика як наука [1, 79–94].

Незважаючи на критичне ставлення багатьох учених до можливостей використання синергетики в гуманітарних науках, в юриспруденції дедалі частіше з'являються праці, автори яких ґрунтуються на положеннях синергетики і успішно застосовують їх під час аналізу галузевих і міждисциплінарних проблем [4; 5, 73–77]. Навіть якщо вважати, що «знайомство представників гуманітарних наук з поняттями синергетики і її можливостями відбувається на слабко формалізованому, часто метафоричному рівні» [1, 79–94], неможливо заперечувати, що в юриспруденції саме порівняльне правознавство насамперед стикається з багатовимірною картиною складноорганізованого світу, а також з необхідністю поєднання різних методів дослідження правових явищ — структурного, функціонального, предметно-рівневого підходу [7].

© Л. Міцкевич, 2013

Основні положення синергетики, які могли б дати імпульс для нового бачення порівняльно-правового методу, полягають у такому:

- нелінійність, тобто багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку (еволюції) складних систем;
- ідея вибору одного з альтернативних шляхів розвитку;
- незворотність процесу еволюціонування після вибору одного з варіантів;
- ідея темпу еволюції (швидкості розвитку процесів у середовищі) [3, 23].

Стисле перерахування положень синергетики не може дати уявлення про всі можливості цього підходу, але деякі ідеї про співвідношення синергетичного підходу та методу правового порівняння слід висвітлити більш детально.

По-перше, саме поняття складноорганізованого характеру світу, його системності означає, що всі явища можуть бути розглянуті у вигляді систем, кожна з яких входить як підсистема в багато інших систем і одночасно сама складається з елементів або підсистем (принцип ієрархічності, системності світу). Ці системи (явища) взаємопов'язані за допомогою різних типів зв'язків і взаємодій, тому не існує ізольованих систем, що не піддаються впливу з боку інших систем. Через це вивчення тієї чи іншої правової системи поза цими зв'язками стало б штучним виокремленням цієї системи, що не просто збіднює дослідження, а й не дозволяє описати цю систему адекватно дійсності. Метод правового порівняння відповідає саме цій вимозі. Звичайно, ця теза не є новою для порівняльного правознавства, загально визнаним вважається історико-культурологічний підхід до цих досліджень [2]. Системному світу мають відповідати системні знання про нього.

Ієрархічний устрій світу дозволяє звернути увагу ще на один дуже важливий момент: системи більш високого рівня, в які інші системи входять як підсистеми, задають останнім закономірності, умови їх функціонування (в певному сенсі це можна розглядати як керівний вплив). Отже, входження якої-небудь правової системи до іншої як її складової частини передбачає, що вона діє за тими ж принципами, що й система більш високого рівня. Це означає, що у принципі, звичайно, відмінності можливі (і як буде показано далі, необхідні), але не з принципових моментів. У разі відсутності цього ієрархічного співвідношення не можна говорити про віднесення якої-небудь національної чи іншої правової підсистеми до цього класу (типу) систем, скільки б другорядних ознак при цьому не перераховувалося.

Одночасно з цими положеннями діє й принцип необхідної різноманітності, згідно з яким умовою сталого та динамічного розвитку системи є необхідність підтримання достатнього розмаїття (різноманіття) підсистем, які до неї входять. Тому процеси уніфікації правових систем мають природні, об'єктивні обмеження: динамічному розвитку систем відповідає гармонізація (узгодженість), але не однаковість правового регулювання. Таким чином, роль і значення методу правового порівняння (вже не просто як методу наукового пізнання, але як методу практичного перетворення правової системи) полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на об'єктивних закономірностях розвитку складних систем, протидіяти надмірній уніфікації як своєрідній формі монополізму, одночасно заохочуючи їх гармонізацію та зберігаючи різноманіття національних і територіальних правових систем.

Разом із цими тенденціями синергетика фіксує коливальний характер розвитку нелінійних систем: тенденції диференціації змінюються тенденціями інтеграції, розходження — зближенням, ослаблення — посиленням, тобто мають місце процеси своєрідної пульсації. Знання цих глобальних закономірностей дасть змогу правильно зорієнтуватися в історичному аспекті, визначити, на якому моменті розвитку — розходження або зближення, диференціації або уніфікації — перебуває та чи інша досліджувана правова система.

Разом із тим порівняльно-історичний підхід має розглядатися у взаємозв'язку з принципом незворотності процесів, що відбуваються, незворотності еволюції. Незворотність означає, що повернення до тих чи інших історичних умов неможливе, отже, неможливе і точне повторення або копіювання історичного досвіду. Принцип незворотності накладає обмеження і позбавляє ілюзій з приводу можливості запозичення історичних форм або інститутів у неадаптованому вигляді як з власного досвіду розвитку держави і права, так і зі світового досвіду.

На підставі положення про системність світу порівняльно-правовий метод може розглядатися досить широко. Традиційно до нього належать дослідження правових сімей і систем, їх інститутів, цілей і рівнів, зокрема міжсистемне, внутрішньосистемне, внутрішньонаціональне, історичне й міжгалузеве порівняння [5, 11]. Принцип системності, ієрархічності дає змогу стверджувати, що можлива систематизація, а отже, і класифікація правових сімей, правових систем, внутрішньосистемних, внутрішньонаціональних та інших правових утворень за різними критеріями. При цьому критерії і, отже, утворені відповідно до них системи, можуть бути найрізноманітнішими, і всі ці критерії та системи не вступають між собою в суперечність, а доповнюють одна одну, пропонуючи не лінійне, не одноваріантне, не площинне, а багатовимірне, об'ємне бачення досліджуваного явища. Отже, наукові дискусії з цього приводу слід розглядати не як конкуренцію, а як кооперацію поглядів, як спосіб отримання досить повної, взаємодоповнюючої, об'ємної картини світу правових систем. Таким чином, синергетичний підхід створює основу для наукової та правової толерантності.

Принципово важливим для розуміння багатоваріантності шляхів еволюції є положення про конструктивну і деструктивну роль хаосу. Хаос передбачає порушення зв'язків між елементами, але самі елементи не руйнуються. Завдяки хаотичному стану елементів, що виник у результаті порушення їх колишніх зв'язків усередині системи (це деструктивна функція хаосу), можливе виникнення з цих елементів нової структури, нового якісного стану системи (конструктивна функція хаосу). Таким чином, шлях до розвитку лежить через хаос. Нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку означає, що у самому хаосі міститься певний набір можливих варіантів організації нової структури. Всі ці варіанти альтернативні, всі можливі, ця точка розгалуження дерева еволюції, точка вибору з різних варіантів називається точкою біфуркації. Але те, який варіант буде реалізований, який відбудеться вибір, залежить від випадковості.

Принцип запозичення має бути неодмінно доповнений принципом сполучуваності окремих правових елементів або інститутів, у іншому випадку еkleктичне поєднання навіть найкращих зразків світової практики спричинить відторгнення окремих елементів або непрацездатність всієї системи. При запозиченні зарубіжного досвіду слід враховувати, що існує певна зумовленість, переддетермінованість розгортання описуваних процесів. Це

пов'язано з впливом факторів минулого і майбутнього самої правової системи, що реформується.

З одного боку, саме минулий і сучасний стан системи зумовлюють реальність настання того чи іншого сценарію розвитку подій. Це означає, що можливі не будь-які варіанти розвитку подій, а тільки ті, які визначені минулим цієї системи, рівнем її розвитку, готовності для впровадження за допомогою свідомого управління тих чи інших правових механізмів. При цьому обов'язковою умовою правового порівняння є врахування властивості «контрінтуїтивності» систем, які можуть активно «відторгати» не відповідний їх внутрішній логіці, хоча й дуже успішний, досвід іншої правової системи.

З другого боку, сучасний стан системи визначається не лише її минулим, але й будеться, формується з майбутнього, відповідно до прийдешнього порядку. Існує механізм притягання до тієї чи іншої мети еволюції (атрактора). Якщо траєкторія розвитку подій наближається до одного з варіантів, або іншими словами, потрапляє в конус атрактора, то система неминуче еволюціонує до цього стану. Повернутися на вихідні позиції неможливо, перехід до якісно іншого стану (атрактора) можливий знову тільки через порушення рівноваги. Тому так важливо створити умови для виникнення стійкої правової держави, щоб пройти поріг, після якого вибір іншого варіанта став неможливий.

Отже, на основі знання закономірностей розвитку одних систем можливе стимулювання і прискорення бажаних еволюційних змін в інших правових системах. У цьому полягає пояснення творчої ролі права, значення норм-принципів, декларацій, проголошуваних цілей. Звичайно, саме по собі проголошення бажаних варіантів розвитку подій не зробить вирішального впливу без відповідної програми дій, але заперечувати притягуючу функцію атрактора немає підстав.

У підсумку можна дійти таких основних висновків:

- метод правового порівняння має глибоке філософське значення, відповідаючи сучасному синергетичному баченню світу як складноорганізованої нелінійної системи;
- ієрархічність (системність) світу означає, що всі системи (явища) взаємопов'язані, тому не існує ізольованих систем, що не піддаються зовнішньому впливу;
- роль і значення методу правового порівняння полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на об'єктивних закономірностях розвитку складних систем, протидіяти надмірній уніфікації, одночасно заохочуючи гармонізацію та зберігаючи різноманіття національних і територіальних правових систем;
- на підставі положення про системність світу порівняльно-правовий метод може розглядатися досить широко, включаючи різні критерії для проведення правового порівняння;
- наукові дискусії з приводу різних критеріїв для проведення правового порівняння слід розглядати не як конкуренцію поглядів, а як спосіб отримання досить повної, взаємодоповнюючої, об'ємної картини устрою правових систем і як основу для наукової толерантності;
- принцип незворотності накладає обмеження при запозиченні різних правових історичних форм або інститутів;
- через багатоваріантність розвитку світу саме минулий і сучасний стан системи визначають реальність настання того чи іншого сценарію розвитку

подій, разом із тим цей розвиток будується, формується з майбутнього відповідно до прийдешнього порядку.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Буданов В. Г.* Синергетическая методология // Вопросы философии. — 2006. — № 5.
2. *Дамирли М. А.* Сравнительно-правовая герменевтика: когнитивные возможности // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. — К., 2010.
3. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Законы эволюции и самоорганизации сложных систем. — М., 1994.
4. *Крыцова И. С.* Синергетические модели в отраслевых правовых науках: сравнительно-правовой анализ практики апробации // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. — Л., 2012.
5. *Маїк І. С.* Доктрина синергетики як важіль впливу у порівняльному правознавстві // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. — Л., 2012.
6. *Осакве К.* Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части. — М., 2000.
7. *Спирин М. Ю.* О проблемах и перспективах развития предметно-уровневой методологии в сравнительном правоведении // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. — Л., 2012.
8. *Тихомиров О. Д.* Плюрализм интерпретаций юридической компаративистики // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : зб. наук. пр. — К., 2010.

Мицкевич Л. А. Синергетичні основи порівняльного правознавства

Анотація. Метою автора статті було застосування положень синергетики у дослідженні правових систем (явищ), з'ясування співвідношення синергетичного підходу та методу правового порівняння. Для обґрунтування застосовності в порівняльному правознавстві автором використані такі основні положення синергетики: складноорганізований характер правових систем (явищ); нелінійність, тобто багатоваріантність, альтернативність шляхів розвитку (еволюції) складних систем; ідея вибору одного з альтернативних шляхів розвитку; незворотність процесу розвитку; ідея темпу еволюції (швидкості розвитку). В результаті дослідження автор обґрунтував висновок, що порівняльне правознавство відповідає сучасному синергетичному баченню світу як складноорганізованої нелінійної системи: всі правові системи (явища) є взаємопов'язаними, не існує ізольованих систем, тому вивчати їх потрібно в порівнянні; практичне значення порівняльного правознавства полягає в тому, щоб протидіяти надмірній уніфікації, заохочувати гармонізацію та зберегти різноманіття національних і територіальних правових систем; порівняльно-правовий метод може розглядатися досить широко і включати різні критерії проведення правового порівняння; наукові дискусії щодо останніх слід розглядати не як конкуренцію поглядів, а як спосіб повного, взаємодоповнюючого опису правових систем (явищ) і як основу для наукової толерантності; принцип незворотності накладає обмеження при запозиченні різних історичних правових форм або інститутів; розвиток правових систем (явищ) визначається їх минулим і сьогоденням, але на цей розвиток можна впливати, оскільки він формується відповідно до прийдешнього порядку.

Ключові слова: порівняльне правознавство, синергетика, складноорганізовані правові системи.

Мицкевич Л. А. Синергетические основы сравнительного правоведения

Анотація. Целью автора статьи было применение положений синергетики в исследовании правовых систем (явлений), выяснение соотношения синергетического подхода и метода правового сравнения. Для обоснования применимости в сравнительном правоведении автором использованы такие основные положения синергетики: сложноорганизованный характер правовых систем (явлений); нелинейность, то есть многовариантность, альтернативность путей развития (эволюции) сложных систем; идея выбора одного из альтернативных путей развития; необратимость процесса развития; идея темпа эволюции (скорости развития). В результате исследования автор обосновал вывод о том, что сравнительное правоведение соответствует современному синергетическому видению мира как сложноорганизованной нелинейной системы: все правовые системы (явления) взаимосвязаны, не существует изолированных систем, поэтому изучать их нужно в сравнении; практическое значение сравнительного правоведения состоит в том, чтобы противодействовать чрезмерной унификации, поощрять гармонизацию и сохранять многообразие национальных и территориальных правовых систем; сравнительно-правовой метод может рассматриваться достаточно широко и включать в себя различные критерии для проведения правового сравнения; научные дискуссии по поводу различных критери-

ев проведения правового сравнения следует рассматривать не как конкуренцию взглядов, а как способ полного, взаимодополняющего описания правовых систем (явлений) и как основу для научной толерантности; принцип необратимости накладывает ограничения при заимствовании различных исторических правовых форм или институтов; развитие правовых систем (явлений) предопределяется их прошлым и настоящим, но на это развитие можно влиять, поскольку оно формируется в соответствии с грядущим порядком.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, синергетика, сложноорганизованные правовые системы.

Mitskevych L. Synergetic Bases of Comparative Jurisprudence

Summary. Aims of author's research was to apply the provisions of synergetics to study of legal systems (phenomena), to demonstrate the relation between a synergetic approach and comparative jurisprudence method. The main provisions of synergetics used by the author for justification of their application in comparative jurisprudence were: complex nature of legal systems (phenomena); nonlinearity, i.e. multivariance, alternativeness of ways of legal systems development (evolution); the idea of choosing alternative ways of development; the irreversibility of development process; the rates of evolution (development) idea. As the result of research author argues that comparative jurisprudence is in compliance with the synergetic view of the world as a complex nonlinear system: all legal systems (phenomena) are interconnected, no system exists in isolation, therefore, they should be assessed in comparison; practical significance of comparative jurisprudence rests on the resistance to the excessive unification, the promotion of harmonization and the preservation of national and local legal systems variety; comparative jurisprudence method can be considered broadly and can include various criteria for conducting law comparison; scientific discussions concerning different criteria for conducting law comparison should not be regarded as a competition of views but as a method of full complementary legal systems (phenomena) description as well as a basis for scientific tolerance; principle of irreversibility imposes restrictions upon the adoption of different historical legal forms and institutions; legal systems (phenomena) development is predetermined by their past and future, yet one can influence on such a development, since it is forming in accordance with the forthcoming order.

Key words: comparative jurisprudence, comparative law, synergetics, complex legal systems.

Книжкова полиця

Дамири М. А. Сравнительное правоведение : Ч. 1. Статус, предмет и система. — Одесса : Фенікс, 2013. — 174 с.

У монографії аналізуються наявні підходи до визначення статусу, природи, предмета і системи порівняльного правознавства, їм дається критична оцінка, подається оригінальне авторське рішення цих вузлових, основоположних наукознавчих проблем «ремесла» компаративіста-правознавця.

